

СПАСИ И СОХРАНИ...

Сия Папазова

Abstract: *To the cultural heritage of Varna and the Black Sea region, we can add the cultural work of Katya Papazova – philologist, journalist, director, and theater teacher; founder of the children and Zlatnoto Klyuche youth theatre, a theatre school that will soon be 50 years old. People close to the theatre call the time in which she carried out her calling—the Era of Katya Papazova.*

Her innovations are in the fields of stage acting and its relation to children’s “nonsense”, in the deployment of the Shakespeare for Children and Adolescents programme, and in the realisation of productions in the field of spatial theatre - the newest and most experimental trend in European theatre practice.

Her theatre is distinguished by a very high repertoire. Plays by Molière, Goldoni, Gozzi, adapted texts for theatre by Duma, Mark Twain, and Bel Kaufmann were staged.

Katya educated several generations of children and adolescents in the theatrical spirit. She saturated the contemporary cultural space with magnificent artists who honour Bulgarian theatre and cinema: the directors – prof. Plamen Markov, Galin Stoev, Vasilena Radeva; the actors – Marius Donkin, Krustyo Lafazanov, Stefan Denolyubov, Ivo Arukov, Stoyan Doychev, Hristo Cheshmedjiev, Markela Topalova; the innumerable theatre scholars, film critics, scriptwriters, playwrights, cinematographers, producers.

When they were young, she called them “the saved children of Varna”. Saved from the streets, drugs, prostitution, crime... The ugly side of the Post-Communist Transition.

Now a street in Varna bears her name.

I took over the school after her passing. Only then did I understand the deep meaning hidden in the famous Orthodox-Christian aphorism “Снацу и Сохрану” (Save and Protect).

It has two parts: the first part consists of a single act. Снацу (Save)! And that is it...

The second part commands something else. Сохрану (Protect, Preserve)! It is a much longer process. It is terribly difficult to preserve what has already been saved.

Keywords: *children and youth theatre, stage acting, nonsense, Shakespeare for Children and Adolescents programme, spatial theatre, saved children of Varna*

Към културното наследство на Варна и Черноморския регион принадлежи и може да добавим културното дело на Катя Папазова. Филолог, журналист, режисьор и театрален педагог. Създател на детско-юношеския театър „Златното ключе“, театър-школа, която скоро ще навърши 50 години. Театралите наричат времето, когато тя извършваше това съзидание – Епохата на Катя Папазова.

Тук е място да стане дума за нейните нововъведения, открития, находки в областта на театрално-педагогическата ѝ практика.

Тя бе първата, която отдели специално художествено място в учебната си програма на детския nonsens. Първата, която се взря много внимателно в този странен и уникален продукт на детската фантазия.

Чрез интуицията си на педагог и театрал откри богати музикално-драматични моменти в това изключително творчество. С много древен и загадъчен корен. И го превърна в театрална игра, бликаща от енергия, забавна, увеличаща, доставяща живителна радост на децата и юношите.

Но тя отиде още по-далеч. Извлече от детския nonsens смислови знаци и символи. В нейните сцени-игри словото не приличаше на детски брътвежи, които размиват възрастните със своята прелестна инфантилност. В него тя съзря скрита логика, подобна на космически език, дошъл при нас от далечна планета. Преоткри nonsensa като колосален опит на детето да подрежда изначалностите, като умение да преобръща причинно-следствените връзки

в друга последователност, като способност да се допуска противното и да се предлага свършено друга гледна точка. И по този начин детето разкрива света пред нас някак пречупен, раздробен, разместен... Според Катя създателят на детския нонсенс е гениален откривател на „черните дупки“ в човешкото познание. Като онова дете-мислител от талантливата книга на Корней Чуковски „От 2 до 5“, което казало: „Мамо, мамо, пристигна пожарната. Значи сега ще започне пожар...“ и „Мамо, обичам чесън, защото много хубаво ми мирише на салам“. В този обърнат, странен вид, детският нонсенс се превръща във високо естетическа територия на нейния театър.

В самата детска игра върху основата на нонсенса тя откри дълбоко кодиран театър. В начина, по който момчетата разговарят с куклите си, а момчетата – с пластмасовите си войничета, съзря сцени, роли и наченки на диалог. Вярваше, че във всяко дете е заложен игрови талант и разчиташе на него. Досещаше се, че в нонсенса е скрита историческа памет, която не си знае годините. И когато поставяше своите сценични композиции, тя всъщност изследваше тази памет. Например в играта на „Кралю-порталю“, където две деца събират ръцете си като арка и под тази арка минават другите участници в играта, тя откриваше спомен, далечно ехо, от събития, свързани с трагическия поход на младия, почти момче, крал Владислав Варненчик. Впечатляваше я до изумление текстът, който придружаваше играта:

Отвори, кралю порти,
отвори, кралю,
че кой ще мине кралю,
че кой ще мине?
Отворете, заминете,
един оставете...

Занимаваше я загадката – от къде и как се е появил този „крал“ в детската игра и как е останал в нея? Възможно ли е да е заседнал там от необозримо далечната 1444 г.? Във Варненския край тази игра беше много разпространена сред децата. Но най-много я удивляваше фактът, че споменът се е превърнал в театрален мизансцен, който наподобява пор-

тата в крепостната стена, през която минава в боен ред войската на 20-годишния крал.

Особено се интересуваше от една игра, придружена с доста глуповат текст-нонсенс:

Еника беника клика бе,
абер фабер домине.
Ета, бета, добер, клета
Граф пуф-паф...

Свързваше я с кръстоносния поход на Балдуин, нахлул в нашите земи и пленен. С една дума, графът е „пуф-паф...“. С други думи, излязъл е въздухът му като през спукан балон... Нещо като проява на безпощадна детска ирония. А може би става въпрос за друго събитие, свързано със Савойския кръстоносен поход на граф Амадей VI, който напада българските черно-морски градове през 1366 г. Обаче, превземането на Варна се проваля. Част от рицарите му са пленени. Така че и този граф е „пуф-паф...“, според детското определение.

В броилката „Ала бала ница, турска паница...“ съзираше тъжния знак на робството.

Смисълът на нейната находка беше, че тя откри в детския нонсенс игрова памет за неща, случили се преди много лета...

И целият този разкошен, старинен, покрит с патината на времето свят участваше пълноводно, пълновластно в нейните блиц-представления на тази тема. Превръщаше ги в знакова култура, в сценично поведение, в допълнително знание за отминали светове.

Друго нейно нововъведение беше, че създаде труппа, където заедно се обучаваха деца от 6 до 18 години. Без сегрегация по възраст и по възможности. Твърде голям и рискован диапазон, наистина. Когато адаптирах драматичните текстове, предназначени за трупата, тя настояваше да включвам реплики и за най-малките. Непременно да измислям думички за тях. Спорих с нея: „Защо да се мотаят и да се пречкат в краката на големите? Защо да развалят уютата на стария кокал?“. „Нека се пречкат и мотаят, нека големите се препъват в тях – настояваше тя. – Както се пречкат, така и ще се учат от по-големите момчета и момчета. Ще ги гледат от долу нагоре, ще ги уважават, ще им се възхищават и ще се опитват да им подражават.

А големите – те ще ги покровителстват и ще внимават да не ги настъпват...“. И аз измислях несъществуващи в оригинала реплики. За носачи, готвачи, граждани, зяпачи, продавачи на ветрила и туш за четчици... Каквото ми хрумнеше. В адаптацията на „Принцеса Турандот“ измислих Първи писар, Втори писар, Трети писар, Четвърти... Толкова писари, колкото бяха необходими, за да бъде обхванат целият този дребен народ. На сцената той се подвизаваше и се вихреше, и наистина се пречкаше в краката на големите, но придаваше особена прелест на спектаклите ѝ.

По едно време в трупата имаше над 120 деца. „Прекаляваш! – сърдех ѝ се аз. – Няма да ти стигнат силите...“. Но тя само уморено махаше с ръка. По-късно разбрах, че сред това войнство тя всъщност се чувстваше прекрасно. Не познавам друг човек така френетично влюбен в децата и в театъра. Веднъж, като присъствах на нейно занимание, забелязах едно момче, пълничко, което подскачаше след другите деца и се опитваше да ги догони. Казах ѝ: „Защо си го взела това неартистично дете? За какво ти е?“. Тя вдигна към мен сиво-зелените си очи, пълни с укор: „Това дете, ако искаш да знаеш, е едно много талантливо дете“. И до сега се питам – как узна, как позна, че в подскачащото хлапе иманентно е скрит един от най-добрите български актьори, с много сложно изкуство, с гъвкава, парадоксална природа, играещ на тънкия ръб между печалното и комичното? Детето беше Кръстьо Лафазанов...

В тези наши спорове тя излезе права. Притежаваше удивителен усет за детския театрален талант, дори когато той беше в зародиш, в онова най-неясно утробно състояние. Адаптира и сценично реализира три варианта по „Приказка за цар Салтан“ и няколко поколения „ключета“ имаха щастието да изиграят фантазия, насмешлив, бликащ от каскадни рими стих на поета, за когото В. Висоцки написа и изпя самокритично:

Днес музата ме посети...
Постоя малко и си тръгна...

От Пушкин пък, тя въобще не си отиваше.

Но най-голямото, най-запомненото дело е постановъчната ѝ работа над Шекспировата драматургия. Венецът на нейните усилия.

Хрумна ѝ мисълта, че Шекспир може да бъде изигран от деца за деца. В цялата му сложност и дълбочина. Това бе първият успешен експеримент в страната.

Последователно осъществи представленията „Катерина и Петручио“ (по „Укротяване на опърничавата“), „Напразните усилия на любовта“, „Много шум за НЕЩО“ (по „Много шум за нищо“).

Възниква въпросът:

Защо именно Шекспир?

И защо точно в този момент той става предмет на нейните театрални търсения?

И отговорът е следният:

За никого не бе тайна, че духовната и икономическата криза на прехода отприщиха насилието и жестокостта в съвременното общество. Не бяха пощадени дори децата и юношите. От най-тъмните кътчета на невръстните им души, като дух от бутилка, излезе и показа грозното си лице агресията в класната стая, в училищния двор, на улицата.

Спешно ѝ се налагаше да проучи от къде и как се бе породило това ужасяващо явление. И тя трябваше да се намеси в емоционалния свят на съвременните деца и юноши, ранен и осакатен.

И един от ориентирите за добро и зло, грозно и красиво, почтено и непочтено, достойно и недостойно тя намери в Шекспировата драматургия.

Точно в този момент, когато обществото съзерцаваше (а то и сега съзерцава безучастно, дори безпомощно) разпадането на вътрешния, най-интимния свят на съзряващата личност. И ставаше (и сега става) свидетел на поне три симптома, които доказват това страховито, застрашително разграждане на детската личност:

- поява на ранно свръхлюбопитство към смъртта;
- формиране на слаб, раним, неустойчив характер;
- тихо отглеждане и натрупване в самота на агресия.

Резултатът е потресаващо опасен за об-

ществото. Отключва се генетичното предразположение към безконтролни действия. Никак не е за чудене, че се появиха деца самоубийци и убийци. Отдавна Достоевски, Фройд и съвременните учени-генетици предупреждават, че никой не знае какви „бесове“ човекът носи в себе си, какви наследствени „подаръци“ се пазят и съхраняват в генетиката му. При едни обстоятелства обременената природа би могла да спи и изобщо да не се пробуди.

Но при други?..

По нейно време, пък и сега, обстоятелствата са ужасяващо други. Детското любопитство към смъртта отдавна вече не се изразява в прословутото измъчване на котките или стрелбата по врабчетата с прашка. Отдавна вече нашите деца и юноши, застинали пред компютъра не забелязват и без това тънката граница между живота и смъртта. За тях преходът от едното към другото е щастлива, безгрижна, безобидна игра. Когато „убиват“ себеподобните наужким, те нямат усещането за болка, за рана, за дълга и мъчителна агония. За тях това са просто картинки, комикси, карикатурно изкривени и смешно падащи човечета.

Те не ценят живота като такъв. И много лесно, нехайно, като на шега, могат да прекратят границата между живота и смъртта. Налагаше се час по-скоро да се смени този тип отричаща, принизяваща, унижаваща живота Игра. Игра на бесове. Ето защо заниманията с Шекспир се превърнаха в цялостна програма, която тя следваше неотклонно. Най-вече, за да разкрие, разобличи, подмени, виртуалния автор на играта, събирателния образ на този автор-животомразец, дълбоко скрит в мрежата. И може би наистина бе време да бъдат върнати „бесовите“ (по думите на Достоевски) в бутилката.

Когато поставяше Шекспир, Катя предлагаше на децата друга игра. Предлагаше Шекспировата измислица, неговата театрална игра. Защото знаеше, че тя лекува комплексите, тушира агресията, подчертава, откроява, качествата на личността, внушава непостижимата ценност на най-големия, най-божествения подарък – Живота.

И нещо друго... Катя забеляза, че децата много обичат да пародират демоничното,

мрачното, гробовното. Отнасят се към смъртта като към нещо отдалечено във времето и пространството. Мислят се за безсмъртни. И така трябва. Обясняваше си защо така весело и шегобийски децата носят тийшъртки, върху които са изобразени черепчета и други „зловещи“ сюжети.

„Разглобен скелет върху бъчва с теб танцува...“ – се пееше в една пиратска песничка от нейното детство. Колкото и да са различни, детствата си приличат, най-вече в зората, в началото на всеки живот. Според Катя сцената беше най-подходящото място за триумфа на този живот. Знаеше, че пак на сцената порасналият по-късно човек, сам ще достигне до смисъла на онзи прочут Шекспиров монолог, когато завърналият се бивш студент Хамлет се опитва да проникне в смисъла на ефимерния живот, произнасяйки репликата: „Бедний, бедний, Йорик?...“ пред разтворения гроб на кралския шут. Ето защо искаше да постави и „Хамлет“ за деца и юноши, но времето не ѝ стигна.

И още нещо. Тя сложи художествен акцент върху Шекспировите характери. Върху ярките, жизнелюбиви, страстно мислещи и страстно чувстващи характери на млади хора, които населяват Шекспировото пространство, защото забеляза, че младият човек като че ли няма характер. Лесно съблазним е, лесно достъпен. И става предопределена жертва на дрогата, алкохола, проституцията, насилието... Измъкването от тази яма няма как да стане без да се прояви силата на характера. А характерите в драматургията на Шекспир са изтъкани от чест, достойнство, доблест, мъжество... В съвременното общество се усеща остър дефицит, кислороден глад, тъкмо към тези прояви на благородство в човешкия характер. Грубо са разместени и разменени местата на нравствените стойности. Грижата за тялото и мускулната маса е издигната в ранг на най-непогрешима, най-видна заявка за характер. Характерът е заменен с измама, с блазирано съдържание – надуто, глупаво, надменно.

Ето защо при поставянето на Шекспирови текстове тя изведе на преден план Шекспировия младежки характер и го включи в съвременните отношения между момчетата и

момчетата, които много си приличат с Шекспировите момчетата и момчетата по възраст. Например Ромео и Жулиета, от съвременна гледна точка, са тийнейджъри.

Но има и разлики. В епохата на Шекспир характерите рано съзряват. Героите пътешестват, приключенстват, търгуват, воюват... И никой не се шегува с тяхната голобрадост. Напротив! Те поемат големи отговорности, решават съдбовни проблеми и противоречия. Падат, стават, грешат, поправят се, отново грешат, но имат много, много време пред себе си, преди да остарееят и побелеят.

При Шекспировите момчета рано се проявява мъжкото начало и то се изразява в кавалерство, великодушие, закрила на слабите и безпомощните.

А при Шекспировите момчета... В тях са спотаени и скрити качества на жената. Тя като пеперуда се измъква от пашкула, от природата на момчето. Според Шекспир, у жената е заложена най-хуманна природа. Тя е призвана да уважава мъжа, да проявява снизхождение към слабостите му, да зачита самолюбието му, да го издига по някакъв свой, загадъчен начин на по-високо нравствено стъпало.

При Шекспир личностите се изграждат в състезанието между двата пола за постигане на благородство в човешките отношения. По време на това драматично оспорвано състезание се изгражда бляскавият, искрящ, вълнуващ младежки характер. И ако към всичко това прибавим и „грация на чувствата” по думите на Чехов – търпимост, взаимно зачитане, баланс, хармония, съюз между ярките противоположности, ще имаме цялата картина, гениалното Шекспирово решение на сложните поведенчески проблеми при съвременните млади хора, сред които би могло да има невероятно много очарователни варианти на Шекспировите диалектични двойки Бенедикт и Беатриче, Катерина и Петручио, Хермия и Лизандър, Елена и Деметрий, Оберон и Титания...

Чрез тиражирането на тези различни поведенчески модели, със средствата на театъра, Катя се противопоставяше на бясната борба. За утвърждаване на „Аз“-а, на истеризираното

желание в младата личност да доминира, да насилва себеподобните.

Ето защо тя се обърна към Шекспировите характери като пример за подражание и постигна завидни резултати. Възпита много свестни хора. Бъдещи мъже и жени на място!

И стана всепризнат майстор в изграждането на детското театрално представление по Шекспирови текстове.

Пространственият театър на Катя Папазова... Още през 70-те години на миналия век тя постави основите на детския пространствен театър. Събираше времето, географските места, събитията в едно пространство, в една свободна игра на въображението. Характерите като че ли изскачаха от това пространство, прииждаха, подреждаха се в него, свободно шестваха и щастливо го обитаваха. Най-авангардната посока в развитието на съвременния театър. А тя го правеше с деца и юноши! Може би защото те най-лесно събират в едно минало, настояще и бъдеще. Могат да се подвизават едновременно в различни географски точки на света, да преминават от интериор към екстериор за миг – и обратно, дръзко и еретично да рушат границите, да обитават всякакви пространства върху крилето на щурата си фантазия. Факт е, че пространствените решения, условните преходи и връзки, езикът на вещите, живата музика, изпълнявана на място, удоволствието от играта, отприщването на въображението бяха в основата на нейния метод. Игра с пространството!

Нейният театър се отличава с много висок репертоар. В него се играеха пиеси от Молиер, Голдони, Гоцци, адаптирани за театър текстове на Дюма Пер, Марк Твен, Бел Кауфман... Тя възпита в театрален дух няколко поколения деца и юноши. Насити съвременното културно пространство с великолепни творци, артисти, които правят чест на българския театър и българското кино:

Топ режисьорите проф. Пламен Марков, Галин Стоев, Василена Радева...

Актьорите Мариус Донкин, Кръстьо Лафазанов, Стефан Денолюбов, Христо Чешмеджиев, Николай Ишков, Мариела Топалова, Иво Аръков, Стоян Дойчев, Биляна Стоева...

Кинокритици, театроведи, сценаристи,

драматурзи, кино оператори, продуценти...

„Посвещавам първия си пълнометражен филм „Раят на Данте” на жената, която първа ме научи как се прави изкуство...” Думи на Димитър Радев, писател, сценарист, кинорежисьор, казани пред варненската публика в Зала 1 на ФКЦ преди прожекцията на филма по време на фестивала „Златна роза”, 2020 г. Думи, които изпратиха залата на крака...

Цялото това войнство Катя наричаше „спасените деца”. Знаете от какво бяха спасени. От улицата, разбира се. И парадокс! Сега

една варненска улица носи нейното име.

Поех школата след кончината ѝ. И тогава разбрах дълбокия, скрит смисъл в крилатата библейска фраза „Спаси и сохрани”. Тя има две части. Първата част

съдържа едноактно и повелително действие. Спаси! И толкова.

А втората част повелява нещо друго. Сохрани... Знаем, че това е много по-дълъг процес. Ужасно трудно е да съхраниш спасеното.

Но това е друга тема...